

Várhegyi György: A magániskolák a magyar közoktatás rendszerében

Jelenleg Magyarországon elenyészően csekély magániskola működik, akár a fél évszázaddal ezelőtti magyarországi vagy méginkább ha a modern ipari államok jelenlegi arányaihoz hasonlítjuk számarányukat. Ha a 78 magán, alapítványi és egyesületi iskolához hozzáadjuk a nyolcvan egyházi iskolát, akkor sem éri el az arányuk a közoktatási rendszer intézményeinek egy százalékát sem.

A városi iskolák között azonban valamivel nagyobb az arányuk: az óvodáknál egy, az általános iskoláknál három, a gimnáziumoknál tizenhármas és a szakközépiskoláknál hét százalék. Az igazság azonban az, hogy a tanulók közötti arányuk jóval csekélyebb az iskolák közötti arányuknál, mert a többségük kislétszámú, csak fokozatosan kiépülő iskolakezdemény.

Pik Kati szociológussal megkezdjük a magániskolák empirikus vizsgálatát. Vázlatosan ismertetem az eddig feltárt adatokat. A magániskoláztatás két ágának, az egyházi és a nem egyházi fenntartású iskolák újraindulása területileg, iskolatípusonként és iskolaszervezet szerint eltérő mértékben kezdődött. Míg a nem egyházi magániskolák 61%-a Budapesten, az egyházi iskolák 85%-a vidéken működik. A nem egyházi magániskolák közel egyharmada szakképző, egynegyede elemi, 16%-a gimnázium, 15%-a óvoda és 14%-a egyéb fajta oktatási intézmény. Az egyházi iskolák megoszlása egészen más: közel kétötöde elemi, egyötöde gimnázium, ugyanennyi óvoda, 16%-a kollégium és 5%-a szakképző. Az iskolaszervezetet a nem egyházi magániskoláknál 12,6+6 és 8+4, az egyházi iskoláknál inkább 4+8 és 8+4 évfolyamos.

A fentiek mellett jelentős eltérések mutatkoznak az iskolák alapításának céljaiban és körülményeiben is. Az egyházak jogosan a régi intézményeik feltámasztására törekuszenek és ezt segíti az egyházi ingatlanok visszaszerzése vonatkozó kártalanítási törvény. Ha az egyházi szervezetek és a szülők, valamint a pedagógusok törekvései találkoznak egymással, akkor harmónikusán történik az egyházi iskolaépületek visszaszerzése. De az elmúlt hónapokban olyan konfliktusok is előfordultak, amikor szülői és pedagógusi csoportok szembekerültek egyes egyházak iskolaalapítási törekvéseivel, mert azok korlátozták volna tanszabadságra vonatkozó emberi jogaikat.

Az egyházak a vallásos szülők jogos igényére támaszkodva a régi, hagyományos pedagógiai felfogású iskoláik újjáteremtését szorgalmazzák. Sokszor azonban a valóságos szülői és pedagógusi kívánságokkal szembekerülve, csak konfliktusos helyzetben tudják ezt megvalósítani.

A nem egyházi magániskolák alapítói ugyanekkor mindig valóságos szülői és pedagógusi igényeket elégítenek ki és új, gyakran alternatív pedagógiai célú iskolákat hoznak létre.

Végül a közeljövőt tekintve lényeges különbség az, hogy 1992 őszén az egyházi fenntartású magániskolák száma - a tervek szerint - 100-120%-al, 180-200 iskolára fog növekedni. A nem egyházi magániskoláknál pedig nagyon csekély növekedésre (8-10 új iskolára) számíthatunk. Ez a növekedési különbség csak részben magyarázható a szülői igény eltérő nagyságával, hanem inkább az egyházak erőteljes érdekérvényesítésével és azzal az egyházi törekvéssel, hogy minél hamarabb be akarnak kerülni a visszaigényelt iskolaépületbe. Ezt mutatják az olyan tapasztalatok, hogy egyes helyeken az egyházi szervezetek megelégszenek azzal, hogy a visszakapott épületekben csak 1-1 egyházi osztályt indítanak és átmenetileg meghagyják az önkormányzati iskola szervezetét is.

A továbbiakban a fent jelzett lényeges eltérések miatt, csak a nem egyházi fenntartású magániskolákkal foglalkozom.

A magániskoláztatás újjászületése

A nem állami, nem önkormányzati és nem egyházi iskolák alapítását az utóbbi két-három évben - a viharos társadalmi változások közepette - az állami oktatási monopólium megszüntetése és a szektor-semleges központi költségvetési támogatás tette lehetővé. Az elmúlt 40 év kissé sivár, homogén és rugalmatlan állami monopóliumként működő oktatási rendszerében csak az 1985-ös Oktatási Törvény biztosított újfajta szakmai autonómiát és kísérletezési lehetőséget. Ezekben az években szerveződtek csoportokba azok a polgári és humánus értékekre vágyó pedagógusok, szakemberek és szülők, akik szinte a semmiből teremtették meg ezeket a magániskolákat.

Az új iskolákhoz csatlakozó szülők egy része elégedetlen volt az állami iskolák színvonalával; irritálták és riasztották őket azok a bürokratikus, sokszor embertelen módszerek, amellyel gyermekeiket kezelték, s nem utolsósorban féltették gyermekeik jövőjét, nem látták biztosítva továbbtanulásukat sem. Végre élhettek állampolgári jogukkal s vállalkozhattak rá, hogy gyermeküknek emberségesebb, jobb iskolát biztosítsanak. (Ami alatt egyesek gyermekszeretőbb, mások teljesítmény-orientáltabb iskolát értettek.) A szülők más csoportjai sajátos érdekeiket, filozófiájukat vagy egyéb törekvéseiket jobban kifejező és érvényesítő iskolák létrehozását támogatták vagy kezdeményezték.

Ezekkel a szülőkkel szellemi vállalkozásként fogtak össze alkotó értelmiségiek (pedagógusok,

pszichológusok és közgazdák), akik sajátos pedagógiai, filozófiai nézeteiket, régi dédelgetett álmaikat akarták végre megvalósítani. Ezeket nem sikerült nekik az állami iskolák keretei között érvényesíteni, de amint lehetségessé vált, céltudatos munkával kezdtek az iskolaalapításhoz. A gyakran karizmatikus iskola- alapító személyiségekhez csatlakoztak azok a reformer pedagógusok, akik vállalkozó kedvükkel, kezdeményezéseikkel, problémaérzékenységükkel eddig is felhívták magukra a figyelmet és akik szabadulni akartak az állami iskolák kötöttségeitől, merevségeitől. (Nem tagadjuk, hogy az iskolaalapítók között voltak olyan pedagógusok is, akik megunták a létminimum körüli vegetálást és jobban fizető munkahelyet kerestek az új iskolákban.)

A reformpedagógusok közül azonban sokan nem vállalták az iskolaalapítás nehézségeit és bizonytalanságait, inkább maradtak az állami iskolák biztonságában. Teljesen megértem a tartózkodásukat, mivel közelről ismerem az iskolaalapítás történéseit. Azt az emberfeletti erőfeszítést és borzalmas idegmunkát, amit elsősorban az anyagi és a tárgyi feltételek megteremtése kíván és amit csak kevesen tudnak végig csinálni. Sok kezdeményezés maradt félbe, halt el ezek miatt a nehézségek miatt.

Az épületszerzés gondjai

Amikor majd megírják az új magániskolák történetét, a legizgalmasabb téma talán az épületszerzés eseményeinek rekonstruálása lesz. Jelenleg az iskolaépület és a berendezés megszerzése a magániskolák legsúlyosabb problémája. Ugyanis csak néhány iskola rendelkezik megfelelő épülettel, a többinek pedig nincs végleges épülete, hanem sziszifuszi küzdelmet, és mindaddig eredménytelen tárgyalásokat folytatnak, hogy üres épületet, telket találjanak. Az önkormányzatok egy része nem sok jóval kecsegteti őket, számos helyen megfizethetetlen ára van most az ingatlanok.

Ez a rideg valóság és ezzel természetesen minden iskolának egyedül kell megküzdenie. Ugyanakkor egységes fellépésre is szükség lenne, nyomást kellene gyakorolni a kormányra és az önkormányzatokra, hogy ne csak engedélyezzék és részlegesen finanszírozzák a magániskolákat, hanem támogassák az épületek és a berendezések megszerzését is.

Nem valamiféle állami nagylelkűséget kívánunk, hanem kormányzati felelősséget, hiszen évszázados civilizációs vívmány, hogy az állam kötelessége a közoktatás biztosítása és fenntartása. A világ minden részén az állam a közoktatási feladatokat külső szolgáltatókra, elsősorban öntevékeny és nonprofit intézményekre támaszkodva végzi. Mindenhol kialakult valamilyen munkamegosztás és partneri viszony az állami és a magánoktatás között. Magyarországon most több mint tízezer olyan gyerek magániskoláztatásáról van szó, akiknek az iskolai ellátására a többi gyerekhez hasonló kötelezettséget vállalt az állam és az önkormányzat.

Az ellátási kötelezettség teljesítése érdekében a kormánynak és az önkormányzatnak el kellene készítenie a magániskolák céljaira alkalmas ingatlanok kataszterét és nyilvános pályázat útján ingyenesen vagy kedvezményes áron kellene azokat szétosztania. Emellett a központi költségvetés biztosítson - az egyházi oktatás támogatásához hasonlóan - pénzbeli támogatást, kedvezményes hitelt az iskolák építéséhez, átépítéséhez és berendezéséhez.

Persze föltehetjük a kérdést: miért vállalja magára mindezt az állam és az ön- kormányzat? A válasz egyszerű: politikai és gazdasági megfontolásból. Politikailag érdekeltek abban, hogy az állampolgárok megvalósíthassák törekvéseiket és így sokszínűbbé tegyék az oktatási, kulturális kínálatot. Gazdasági indok pedig az, hogy \$z ilyen típusú iskoláztatás kisebb költségráfordítást jelent, hiszen lakossági és egyéb anyagi és szellemi erőforrásokat tud bevonni az iskoláztatásba.

A magániskolák típusai

A külföldi irodalom különböző kritériumok alapján típusokba sorolja a nonprofit intézményeket: ez a leggyakrabban a cél, a jövedelemforrás és az irányítás szempontjából szokott történni.

Az egyik típusképző dimenzió a *célok szerinti*, aminek alapján a magyarországi magániskoláknál is négy típust különböztethetünk meg:

1. amelyek sajátos *filozófiát* képviselnek (ezeket ideológiai szervezetek, etnikai vagy kulturális csoportok hozták létre);
2. amelyek pedagógiai *kísérleteket* folytatnak;
3. amelyek *altruista* (szociális vagy egészségügyi jellegű oktatási feladatok) ellátására létesültek;
4. amelyek kimondottan *profit* szerzésre törekszenek.

Az első három típus terjedt el nálunk a leginkább, a kereslet és a jövedelemviszonyok heterogenitása is a nonprofit intézmények létrejöttét tették lehetővé. E típusba tartozó iskolákat bizonyos mértékű partikularizmus is jellemzi, ami erényük és hibájuk egyaránt. Így például nagyon hasznos, hogy egyes lakossági csoportok bizonyos partikuláris célok érdekében megszerveződnek és érvényesítik érdekeiket. Ugyanez okozhat azonban befelé fordulást, beszűkülést és elszigetelődést is.

A nagyon fontos altruista célú iskolákat az állam és az önkormányzat nem támogatja a szükséges mértékben, ezért azok súlyos anyag gondokkal küszködnek. Végül a profitorientáltságra nálunk a tehetséggondozás és a szakképzés nyújt egyelőre inkább lehetőséget.

A másik típusképző dimenzió a *jövedelemforrás* szempontjából nálunk tiszta típusok nem találhatók. Mindegyik iskola igénybe veszi az állami hozzájárulást, a külföldi vagy a hazai adományokat, a pályázatok útján megszerezhető pénzüsszegeket és a szülői hozzájárulást, tehát a tandíjat. Csak aszerint különböznek egymástól, hogy ezek a források a működéshez szükséges finanszírozás milyen hányadát fedezik: az állami hozzájárulás általában a működés egyharmadát, a tandíjak és/vagy adományok pedig a kétharmadát biztosítják. (A tandíjak évi 30 ezertől 150 ezer forintig terjednek.)

Anyagilag a legjobb helyzetben azok az iskolák vannak, amelyeket jól prosperáló vállalatok és bankok, vagy gazdag külföldi patronálók, világszervezetek vagy egyes külföldi államok támogatnak. A legnehezebb anyagi helyzetbe az intézményesült támogatói háttér nélküli, vagy alacsony tandíjjal működő iskolák kerültek. Tehát a jövedelemforrással kapcsolatos a magyarországi magániskolák másik legnagyobb gyengesége az anyagi bizonytalanság. Az iskolák képtelenek olyan megbízható forráshoz hozzájutni, ami nélkül egy modem iskola nem tud hatékonyan működni. Az a torz helyzet alakult ki, hogy a hatékonyságot jelenleg nem az alapításba fektetett szakmai munka minősége és mennyisége, hanem a biztos külföldi fenntartó határozza meg. A pénzszerzés feladatai kötik le az iskolaalapítók és a vezetők energiáját, alig marad idejük a pedagógiai munkára. Jó lenne, egyrészt ha nálunk is működnének olyan fundraising-ügynökségek, amelyek segítenék az iskolákat a hazai és külföldi szponzorok, valamint a pályázatok felkutatásában. Másrészt jogilag is szét kellene választani az alaptőkével rendelkező alapítványokat és az oktatási szolgáltatást folytató nonprofit intézményeket. (Ehhez azonban hiányzik a nonprofit szervezetek működésével kapcsolatos törvény.)

A tipizálás harmadik dimenziója, az *irányítás fajtája* szerint három típusba lehet sorolni az iskolákat:

1. öngazgató (belső demokratizmus és testületi vezetés);
2. hagyományos hierarchikus (fenntartói és vezetői irányítás),
3. vállalkozói.

Az iskolák többségében az irányítás első két típusa valósult meg, teljesen tiszta vagy kissé vegyes formában. Az alternatív pedagógiai célok legtöbbször öngazgató és demokratikus törekvésekkel járnak együtt és az öngazgató az összeszokott, összeforrott testületeknél válik be a leginkább. A jelenlegi anyagi és létbizonytalanság nem nagyon kedvez ennek a vezetési stílusnak és bevezetésük sokfajta konfliktust okoz.

A fenntartói irányításnál a paternalizmus és a kiszolgáltatottság jelent problémákat, mégpedig akkor, ha az adományozók paternalista módon beleszólnak a szakemberek eredeti céljainak megvalósításába, vagy egyes szakmai feladatokat háttérbe szorítanak.

A magániskolák egy részében a szülők jelentős szerepet kaptak az irányításban. A vezetők és a pedagógusok szoros kapcsolatot alakítottak ki velük és sok fajta munkába vonják be őket: az anyagi ellátás megszervezésén túl a tanítási feladatokba is. A szülők által választott képviselők beleszólhatnak az irányítás egyes területeibe, elsősorban az iskola filozófiájának és képzési orientációjának kialakításába, valamint az anyagi, a szociális és a szabadidő ügyekbe. Mindez a szülők és az iskola között újfajta viszonyt teremtett, a közös, hasznos munka révén mindkét félnek sokkal több örömet nyújtva, s növelve az összetartozás érzését. Vannak azonban olyan iskolák is, amelyek csak a tandíjat fizettetik meg a szülőkkel, ugyanakkor a hagyományos távolságtartó kapcsolatot alakították ki velük.

Szociológiai és pszichológiai evidencia, hogy a magániskolák belső életében nagyjából hasonló problémák és konfliktusok keletkeznek, mint az állami iskolákban. Folyik a konzervatív és a liberális nézetek és gyakorlat harca. Jelentkeznek a személyiségformálás és a teljesítmény-centrikus pedagógia, valamint a felzárkóztató illetve az elitképzést előtérbe helyező pedagógiai gondolkodás közti ellentmondások.

Sajátos konfliktusok alakulnak ki a vezetők és a pedagógusok között az öngazgató ügyekben; folyik a küzdelem a bürokratikus és a hierarchikus irányítás, valamint a merev intézményesülés ellen. Az adományozók, a kuratórium, esetleg a szülők amatőrizmusa miatt is keletkeznek konfliktusok. Az is ellentétet okozhat, ha egyes szülői csoportok érdekei jobban érvényesülnek a többi szülői csoport érdekeinél.

A magániskoláztatás jövője

A legfőbb kérdés az, hogy megváltozik-e az államnak és az önkormányzatnak a magániskolákkal kapcsolatos támogatási magatartása és ennek következtében megszűnik a jelenlegi létbizonytalanság. A lehetetlen és kiszámíthatatlan, magát a létet állandóan fenyegető tárgyi feltételek pangást, esetleg az újonnan alakult iskolák elsorvadását okozhatják.

A magyar közoktatásból újra eltűnhetnek az öntevékeny polgári iskolák. De nemcsak erről van szó! Egy iskola bukása hasonlíthat ahhoz, ahogyan egy vállalkozó bukik. De itt a tét sajnos a gyerek. Hogyan tud majd beilleszkedni (esetleg, ha csak néhány évet töltött magániskolában: újra beilleszkedni) egy hagyományos iskolába,

ahol gyökeresen különbözik a légkör, más a tanítási anyag és mások a módszerek, mint amelyeket a magániskolában megszokott. Meg kellene óvni ezektől a traumáktól a gyerekeket és a szülőket!

A jövő azonban nemcsak az állami támogatástól függ, hanem a magániskolák munkájának minőségétől, a lakosság jövedelmi és demográfiai viszonyaitól, az állami közoktatás kínálatától és attól az oktatáspolitikai környezettől, amely az új Oktatási Törvény nyomán alakul majd ki. Ezek kifejtésére nincs időnk, ezért iskola-típusonként vázlatosan tekintsük át a várható jövőt:

Az alapfokú oktatás területén, minthogy a századfordulóig csökken a gyereklétszám és - tekintettel az általános tankötelezettségre - az eddigiekhez hasonlóan teljes körű állami-önkormányzati oktatási kínálat várható. Valószínűleg elsősorban a városi lakosság körében akadnak majd olyan szülői csoportok, amelyek hajlandók lesznek fizetni az egyébként ingyen vagy csekély összegért hozzáférhető oktatási szolgáltatásért.

A gimnáziumokban továbbra is többletkereslettel számolhatunk, bár az évtized közepétől itt is csökken a gyereklétszám és az állami iskolák (a hat- és nyolcosztályos struktúra kialakításával) egyre jobban az alapfok felé fognak majd terjeszkedni. Úgy gondoljuk, hogy a városi gazdagabb rétegek lesznek csak képesek - és feltehetően hajlandók - megfizetni az átlagosnál jobb minőségű, vagy a sajátos kulturális értékrendjüknek megfelelő középfokú oktatást.

A szakképzésben, amely már jelenleg is összeomlóban és átalakulóban van, még nagyobb kereslet várható a magánképzés iránt. Valószínűleg a prosperáló magánvállalatok saját céljaikra inkább magániskolákat létesítenek majd.

Mindezt figyelembe véve és a kedvezőbb létfeltételekben bízva a városi magániskolák aránya alapfokon 5-10%-ra, középfokon 15-20%-ra növekedhet. De bármekkora is lesz a jövőben a magániskolák aránya, mindenképpen olyan szellemi és erkölcsi erővé válhatnak, hogy pusztán létezésük versenyre készítheti az állami iskolákat.